

Халамендик В. Б.

доктор філософських наук, професор кафедри методології науки та міжнародної освіти, Інститут магістратури, аспірантури і докторантури, керівник навчально–дослідницького центру “Вальдорфська педагогіка” Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), vkhalemev@ukr.net

ПРОЯВ ІМПУЛЬСУ СВОБОДИ ЯК МЕТА ЗЕМНОГО ЖИТТЯ ЛЮДИНИ (ПОЗИЦІЯ АНТРОПОСОФІЇ)

З точки зору філософії та антропософії розглянуто поняття та явище свободи як цінності в житті людини. Проаналізовано життєвий шлях сучасної людини, наявність в ньому потреб морального життя. Акцентовано увагу на етичному індивідуалізмі та “кармічному інстинкті”. Наголошено на важливості здорового розвитку суджень у дитини лише з 14 років для її подальшої моральності. Зазначено, що людина є людиною настільки, наскільки вона є вільною.

Ключові слова: антропософія, свобода, вибір, відповідальність, мотив, вчинок, моральність, цінності, Рудольф Штайнер.

Свобода! Ти, привітне, людське ім'я, що має в собі все морально улюблене, оскільки воно найбільш відповідає моїй людській гідності, і не робить мене нічим слугою; ти, що не встановлюєш голого закону, але чекаєш того, що моя моральна любов сама визнає за закон, оскільки перед кожним нав'язаним законом вона почуватися невільною.

Рудольф Штайнер “Філософія свободи”

Бути вільним – це не просто скинути кайдани, а жити так, щоб поважати й збільшувати свободу інших.

Нельсон Мандела

Вибір–відповідальність–свобода – таким є щоденний шлях людини від народження до смерті. Що в людині має отримати розвиток в імпульс свободи, в імпульс цілісної, повної людської особистості? Пошуку відповіді на це питання Рудольф Штайнер присвятив свою працю “Філософія свободи”. Антропософське пізнання дає можливість усвідомити, що метою земного життя людини є прояв імпульсу свободи. Вільною істотою людина може стати лише на Землі, і вона може принести в інші світи лише стільки свободи, скільки вона засвоїла на Землі.

Проблема сьогодення в тому, що соціальне життя є доволі хаотичним, перш за все тому, що люди на місце волі до свободи ставлять інстинкт свободи. Людина розучилася правильно користуватися цінністю внутрішньої свободи. Спостерігаючи життя, можна чітко побачити взаємозв'язок між соціальним хаосом в сучасності і тими виховними принципами, які можуть задовольнити інтелектуально–натуралістичну потребу, але не можуть вивести цілісну людину на правильний шлях. Тому актуальність пошуку підходів для виховання і освіти прийдешніх поколінь не викликає сумніву.

Тож спробуємо визначити значення вибору, відповідальності і свободи в житті кожної людини з позицій духовної науки антропософії, яка є світоглядною і методичною основою вальдорфської педагогіки. У цьому – метазапропонованої публікації.

Можливість вибору, що вважається найвищим проявом людської свободи, насправді є приреченістю, найбільшою неволею кожної людини. Обираючи на користь суспільства, ми можемозрадити власні

принципи і власну совість та гідність, отримавши при цьому схвальний відгук від громади. Можна обрати інший варіант, і, як наслідок, отримати осуд з боку суспільства. Будучи змушеною вибирати, людина звичайно не може не вибирати. Бо навіть не вибираючи, вона вже зробила свій вибір. Вибір – це обов'язковий іспит, який витримують далеко не всі. Це особлива відповідальність перш за все перед собою, а потім – і перед близькими, і перед людством. Кроки на шляху нашого вибору є найбільшою вартісною складовою, яку ми залишаємо для інших. Адже кожен наш вибір, а особливо їхня сукупність і послідовність, засвідчує людству таку можливість шляху. Обираючи, мивказуємо комусь можливу дорогу. Саме тому, роблячи свій вибір, маємо знайти золоту середину, щоб було добре не тільки собі, але й іншим і навпаки, не шкодити собі на благо інших.

За своєю природою людина є свідомим індивідом і тому вона здатна робити свідомий вільний вибір відповідно до своїх інтересів, бажань, потреб, системи цінностей, але цей вибір (в ідеалі) не має суперечити моралі. Моральний вибір є актом діяльності, в якій людина, виявляючи свою суверенність, самовизначається відповідно до системи цінностей і способів їх реалізації в своїй поведінці чи окремих вчинках. При цьому людина має моральний мотив – внутрішню, суб'єктивно–особистісну спонуку до дії, зацікавленість в її реалізації і орієнтацію на моральні чинники. Споріднені з ним поняття “стимул”, “намір”, “мета” характеризують ідеальний аспект вчинку. Мотив є духовно–емоційною підставою вчинку – те, що я мислю, не повинно суперечити моїм почуттям і діям. Це і є моральність.

Моральність виникає з 21 року життя людини. Саме з цього віку, після третього семиліття людина має здібності щодо здорових суджень, оскільки процес здорового розвитку формування суджень має величезне значення для моральності. Це і є ґрунт, на якому формується моральність дорослої людини. Маленька дитина не може бути свідомо моральною. Від народження до семи років вона розвиває сили фантазії, від семи до чотирнадцяти – силу почуттів. І тому від дорослих в оточення дитини – батьків, вчителів – вимагається підтримка фантазії дитини, на противагу раннього пробудження її суджень (судження має ще спати). Саме сили фантазії оздоровлюють дитину.

Лише з 14 років починається процес формування суджень. Перший крок – каузальне мислення (причинно–наслідкове). Але необхідно чітко усвідомлювати, що питання, притаманне цьому виду мислення – “Чому?” – завжди веде нас у минуле. За приклад правлять такі питання: “Чому ти погано поводишся на уроці?”, “Чому вчитель кричить?” тощо. Зазвичай на них не має відповідей. Якщо почуття не беруть участі в мисленні – це каузальне мислення.

Другий крок – це мислення–пошук мети, де вже є майбутнє. Питання цього виду мислення: “Для чого?”, “Який розвиток є можливим?”, “Який урок я маю взяти з цієї ситуації?”.

Третій крок – моральне судження. Те, як і про що ми мислимо, має вплив на світ. Пробуджене мислення і вольова сила через почуття дають в сукупності той ґрунт– моральність, – на який спирається судження і

поєднується з волею. Це є здорова моральність. *Я мислю, що відчуває інша людина, коли я говорю про інших і дію для людства.*

Йдеться про моральний прогрес – коли мотивом дій людини стають не заповіді зовнішнього чи внутрішнього авторитету, а відбувається усвідомлення основ, за якими будь-яка максима поведінки діє в людині як мотив. Це еперехід від авторитарної моралі до діяння із морального розуміння. Цей шабель моральності дозволяє людині відслідкувати потреби морального життя і, виходячи з їх пізнання, визначити свої власні вчинки. Такими потребами, на думку Р. Штайнера є: 1) збільшення блага всього людства виключно заради самого цього блага; 2) культурний прогрес або моральний розвиток людства до більшого вдосконалення; 3) здійснення індивідуальних маральних цілей, досягнутих чисто інтуїтивним шляхом [1, с. 139–140].

Перша максима належить не лише уявленню про це благо, а тому, що кожна окрема людина, яка визнає цей принцип, прагне зробити все, що, згідно з її розумінням, максимально сприятиме благу всього людства. Культурний прогрес для людини, у якій з благами культури пов'язане почуття задоволення, є лише приватним випадком попереднього принципу моралі. Вона мириться із загибеллю і руйнацією багатьох речей, що сприяють благу людства. Але можливим є і те, що хтось бачить в культурному прогресі, крім пов'язаного з ним почуття задоволення, також і моральну необхідність. Тоді прогрес є для цієї людини особливим моральним принципом – поряд з попереднім. Вищим із принципів моральності є той, що не містить ніякого відношення, а витікає з джерела чистої інтуїції і лише згодом шукає відношення до сприйняття (до життя). Може статися, що в одних умовах для когось мотивом поведінки буде сприяння культурному прогресу, в інших – сприяння всезгальному благові, в третьому випадку – досягнення власного блага. Але коли всі інші підстави для ухвалення рішення відступають на другий план, наперед виходить сама понятійна інтуїція. Тоді решта мотивів втрачають своє керівне значення і мотивом дії людини є лише його ідейний зміст. Таким чином, найвищим мотивом є найвища *понятійна інтуїція*. Йдеться вже не про шаблонний вчинок, здійснений за певними правилами, і не про автоматичну дію через зовнішній поштовх. Йдеться про вчинок, що визначається виключно своїм ідеальним змістом.

Передумовою такого вчинку є здібність до моральних інтуїцій. У кого немає здібності в кожному окремому випадку переживати особливу максимум моральності, той ніколи не досягне дійсно індивідуального воління.

Протилежністю цього принципу моралі є кантівське: чини так, аби правила твоєї поведінки могли мати значення для всіх людей. Це положення – смерть для всіх індивідуальних імпульсів до діяння. Вирішальне значення для мене може мати не те, як вчинили би *всі* люди, а як належить діяти мені в індивідуальному випадку [1, с. 141].

Людина є не лише фізично-тілесною, а й духовно-душевною істотою. Душа і дух формують наше мислення, дають розвиток почуттям і спрямовують нашу волю, що реалізується в діяльності, творчості.

Душа отримує тимчасовість від фізичного тіла, втрачаючи вічність, яку їй дає Дух.

Саме дух дозволяє людині бути пробудженою і діяти свідомо. Пробуджена людина абсолютно відкрита на емоційному та інтелектуальному рівні, вона свідомо перебуває в просторі і часі, усвідомлюючи себе і світ.

Кожного дня кожен з насидесвоїм життєвим шляхом, здійснюючи подорож, яка має пункт *відправлення, ініціацію, повернення*. По суті, обираючи багато разів на день, ми є героями нашої власної історії, нашого власного життєвого шляху. Альбер Камю наголошував на тому, що свобода – це, передовсім, не привілеї, а обов'язки. Можна додати, обов'язки не лише перед суспільством, а й перед власною долею. Адже ми прийшли з певною місією на Землю і маємо знайти свій власний неповторний шлях і можливості реалізації цієї місії.

Отже, *відправлення*. Герой живе повсякденним життям. І раптом він чує поклик, дзвінок, який кличе у невідомість. Перша реакція – відмова, протест, небажання йти невідомим напрямом. Психологи говорять в такому випадку про “зону комфорту”, з якої нелегко вийти і у багатьох людей немає великого бажання це робити. Але раптом з'являється магічна, містична сила. Вона може мати вигляд казкової істоти – килимка-літака, феї, гнома, адже казки – це історично вироблені культурні форми становлення й розвитку людської свідомості, рефлексії щодо душевних почувань, переживання неймовірного як реального, розумового як дійсного. Вони пробуджують зацікавленість, подив і захоплення життям природи, незвичайними можливостями цього чудового світу, де під видимим покривом повсякденної матеріальної реальності приховані незримі, невідомі істоти та явища. Елементи казкового, міфічного ми спостерігаємо і в нашому сучасному житті, але магічною силою для нас може бути і зустріч з цікавою людиною, пропозиція щодо здійснення чогось важливого, і герою не залишається іншого вибору, як рухатися з нею (чи за нею). На шляху виникає неусвідомлене почуття, сила, яка веде нас кудись. З одного боку, ми діємо з власного бажання, власної волі, з другого – відчуваємо невизначену тугу за чимось таким, заради чого ми прийшли на Землю. Р. Штайнер називає таку силу “кармічним інстинктом”.

Рухаючись вперед, раптом опиняємося перед своїм Рубіконом, який кличе до себе і не залишає дороги назад. Рубікон (лат. Rubico) – це стародавня назва річки, яка впадає в Адріатичне море, і яку 49 р. до н.е. перейшов давньоримський державний і політичний діяч, полководець Гай Юлій Цезар (100 до н.е. – 44 до н.е.) зі своїми легіонами, порушивши заборону римського сенату. Досягнувши річки Рубікон, що вважалася кордоном між Галлією та Італією, Цезар довго стояв на березі, не наважуючись дати військам наказ почати переправу. Перехід кордону означав би початок громадянської війни. Зваживши всі “за” і “проти”, зі словами “Жереб кинуто!” – він першим рушив через річку. Відповідальність, тобто готовність прийняти статус причини за всі дії, що відбулися, та їхні наслідки, Цезар взяв на себе. Наслідки дій можуть бути не тільки негативними, але й позитивними. І відповідальність, в цьому випадку, виступає як

винагорода. Цезар вступив у Рим, не зустрівши опору. І згодом став римським імператором [2].

В переносному значенні говорять про Рубікон як межу чого–небудь, про серйозну перешкоду. Перейти Рубікон означає зробити безповоротний крок, рішучий вчинок, після якого не можна повернутися до попередніх позицій. Біографія кожної людини має свої вікові “Рубікони” – 9 років, 33 роки, 54 роки.

Після переходу, подолання рубежу, герой проходить ініціацію. Розуміємо це поняття як пережите в досвіді залучення до істинного знання, що якісно перевершує будь–яке знання суто теоретичного порядку. Герой навчається, опановує нові знання, вміння, навички, розвиває свої здібності. Продовжується пошук власного шляху, відбувається зустріч з Богинею (Богом), виникає кохання, спокуси, поєднання двох частин – чорного і білого, чоловічого і жіночого. Постають нові завдання, як то необхідність вбити дракона в собі для переходу на інший, якісно новий рівень.

Відбувається постійний процес вибору між добром і злом, діяти по совісті чи ні, на благо суспільства чи особистої вигоди. З одного боку можна керуватися питанням: “що я від цього матиму?”, “що це мені дасть?”, “яку користь я отримаю?”, а з другого – можна спиратися на інші питання типу: “яка користь від цього буде суспільству?”, “як я допоможу іншим, вчинивши саме так, а не інакше?”, “чи відповідатиме це суспільній моралі?”, “чи не викличе це осуд з боку громади, суспільства, чи це буде мій особистий моральний осуд моєї совісті?”. Тому кожний вибір – це особистий вибір, який тягне за собою відповідальність. “Свобода означає відповідальність. Тому більшість людей боїться свободи”, – писав Бернард Шоу.

Внутрішньо кожен з нас може відчути правильність вибору. Адже ми рідко керуємося думками, бажаннями чи вказівками інших, вибір – питання особисте. “Золоте” правило етики, загальнолюдська мудрість говорить: “Як ти хочеш, щоб поведилися з тобою, так і ти чини з іншими”, “Не роби іншому того, чого не хочеш собі”. Золоте правило припускає необхідність і можливість поставити себе на місце Іншого.

Сучасна ситуація констатує зміну ієрархії цінностей. Саме в ХХ столітті виникла потреба обґрунтувати і підкреслити індивідуальний початок в етиці – внутрішній світ людини, глибину, інтенсивність і оригінальність переживання нею своєї індивідуальності. Люди різняться між собою здібностями, в тому числі і здібностями до інтуїції. У одної людини ідеї не вичерпуються, вона постійно їх генерує, а іншій доводиться шукати ідеї, докладаючи зусиль. Різними є і ситуації, в яких люди живуть і які самі ж створюють. На думку Р. Штайнера, вчинок залежить від того, як проявляється здібність людини до інтуїції в умовах конкретної ситуації. Сума діючих в нас ідей, реальний зміст наших інтуїцій і є тим, що при сукупності всезагальних ідей, виступає як індивідуальний склад кожної людини. Оскільки цей інтуїтивний зміст поширюється на поведінку, він є моральним змістом індивіда. Опрацювати цей зміст – є вищим моральним стимулом і одночасно вищим моральним мотивом для того, хто розуміє, що всі інші моральні принципи в кінцевому рахунку поєднуються в означеному змісті.

Цю точку зору Р. Штайнер називає *етичним індивідуалізмом* [1, с. 142].

“Зроби те, чого ніхто не зможе зробити замість тебе. Принос користь найбільшій кількості людей, але саме в тій галузі діяльності, де ніхто, крім тебе, не може принести цю користь. Роби так, щоб твої максимальні можливості служили найбільшим потребам інших” – це “діамантове” правило ХХІ століття, що підкреслює блискучу, як діамант, індивідуальність. Я не запитую себе, як вчинила би інша людина на моєму місці, але я дію так, як відчуває моя власна індивідуальність. Не щось загальноприйняте, не всезагальний звичай чи загальнолюдське правило, не моральна норма керує безпосередньо мною, а моя любов до діяння. Я не відчуваю ніякого примусу, я лише хочу здійснити те, що знаходиться в мені. Все це засвідчує високий рівень розвитку духовної структури особистості, обов’язковими атрибутами якої є потреба в свободі, почуття гідності, свідомої відповідальності, здатність спричиняти позитивний “ефект власної присутності” в будь–яких подіях, до яких вона причетна.

Це особистість, яка здатна осмислити і оцінити власні вчинки, перебуваючи на найвищому рівні моральної свідомості. Відповідно моральна свідомість – це здатність людини надавати морального виміру людським вчинкам, актам комунікації, що передбачає усвідомлення їх внутрішньої проблематики, співвідношення їх з голосом власного сумління, з власними уявленнями про добро і зло, належне і справедливе.

Вчинок, здійснений із свободи, не виключає моральних законів, а включає їх; він лише опиняється на більш високому шаблі порівняно з тим, який продиктований лише законами. Чому мій вчинок має менше служити загальному благу, якщо я здійснив його з любові, ніж коли я виконав його на підставі того, що маю своїм обов’язком служити спільному благу? Голе поняття обов’язку виключає свободу, оскільки не хоче визначати індивідуального, а вимагає підкорення останнього всезагальній нормі. Свобода поведінки мислима лише з точки зору етичного індивідуалізму [1, с. 145].

Беручи до уваги обидва згадані вище правила, апофеозом для героя є вибір і прийняття рішення про те, що я можу творити власну долю для власного блага і блага інших. Адже хороша людина робить те, що повинна робити, але вільна людина робить те, що хоче робити із свободної волі. І коли виникає це відчуття – дзвіночок сповіщає про повернення.

Повернення. Прайшовши ініціацію, Герой усвідомлює, що став іншим, тому в ньому знову виникає спротив, небажання повертатися. Але знову з’являється магічна сила, здійснюється магічний політ. Спасіння та позбавлення власного “ego”. Знову Рубікон, але іншого гатунку. Герой стає майстром, практиком. Той, хто бажає стверджувати щось теоретичне, повинен набагато краще розбиратися в житті, ніж скажімо кравець або чоботар, інженер або будь–хто інший. Тому, хто теоретизує можна вибачити це лише тоді, коли він є ще й життєвим практиком. Інакше все висловлене стає в думках чимось таким, з чим в житті вже більше робити нічого. “Теорія завжди, мій друже, сіра, А древо життя – золоте” – Мефістофель учню.

Геройстає вільним, отримуючи обираючи свободу. Але тепер виникає питання що робити далі, отримавши свободу. Свобода як відсутність примусу, ситуація у якій ми можемо робити вільний вибір серед усіх можливих рішень. Тільки такі дії людини, які супроводжуються певною свідомістю і виникають з її вільної волі, можуть бути предметом етичної оцінки (оскільки вони виникають з внутрішнього переконання чинити так, а не інакше). Жити в любові до діяння і давати жити в розумінні чужого воління – це основна максима вільних людей. Вони не знають іншого зобов'язання, окрім того, з яким їх воління вступає в інтуїтивну згоду. Як вони будуть воліти в кожному окремому випадку – підкаже їх здібність досягнення ідей. Вільний живе в довірі до того, що інший вільний належить разом з ним до одного духовного світу і зійдеться з ним у своїх намірах.

Людське життя – це безперервний рух до здійснення цілей, які позначені людиною як цінності. Це постійний вибір, перевага одного перед іншим, це відношення (позитивне або негативне) до чого–небудь. Людські оцінки і цінності стають сенсом усвідомленого життя людини.

Протягом століть, досліджуючи універсум (макро– і мікрокосм), його цілісність, філософія цілком природно віддає перевагу мікрокосмосу. Це виправдано тим, що людина об'єднує в собі всі інші царства природи – мінеральне, рослинне, тваринне. У внутрішньому універсумі, у світі духу панують думки і цінності, ідеї та ідеали істини, святості, добра, краси, переживання вітальних цінностей (пов'язаних з життям – здоров'я і сила), естетичних, соціальних, релігійних, теоретичних (пізнавальних) і політичних. Серед них свобода є найбільшою цінністю.

Наше життя зіткане із вчинків свободи і несвободи. Проте ми не можемо помислити до кінця таке поняття як людина, не прийшовши до *вільного духу* як до найчистішого вираження людської природи. Воістину людьми, однак, ми є лише тоді, коли ми вільні [1, с. 147].

Хотілося б акцентувати увагу ще й на тому, що наші думки і почуття мають для світу таке ж значення, як і наші дії. Потрібно визнати, що однаково згубно ненавидіти або фізично вдаритимого ближнього. Розуміючи це, виникає можливість усвідомлення того, що удосконалюючи себе, працюючи над своїм “Я”, здійснюється щось значиме для всього людства, включаючи й мене як його частину. З моїх чистих почуттів і думок світ буде мати абсолютно таку ж користь, як і з моєї доброї поведінки. Отже, мої почуття і думки мають таку ж дію, як і справи моїх рук.

Враховуючи сказане вище, доходимо висновків.

Перше. Моральність пов'язана з процесом формування здорових суджень. Лише з 14 років починається процес формування суджень, що проходить етапи каузального мислення (причинно–наслідкового), мислення–пошук мети і, нарешті, морального судження. “Я мислю, що відчуває інша людина, коли я говорю про інших і дію для людства” – це приклад морального судження. Процес здорового розвитку формування суджень має величезне значення, оскільки це – ґрунт моральності дорослої людини.

Друге. Усвідомлення основ, за якими будь–яка максима поведінки діє в людині як мотив – це моральний прогрес, що дозволяє людині відслідкувати потреби морального життя і, виходячи з їх пізнання, визначити свої власні вчинки. Такими потребами, на думку Р. Штайнера є: 1) збільшення блага всього людства виключно заради самого цього блага; 2) культурний прогрес або моральний розвиток людства до більшого вдосконалення; 3) здійснення індивідуальних моральних цілей, досягнутих чисто інтуїтивним шляхом.

Третє. Найвищим мотивом є найвища понятійна інтуїція. Йдеться про вчинок, що визначається виключно своїм ідеальним змістом. Передумовою такого вчинку є здібність до моральних інтуїцій. Вирішальне значення для мене може мати те, як належить діяти мені в індивідуальному випадку. Наше діяння обумовлене з одного боку, власним бажанням, власною волею, а з другого – ми відчуваємо невизначену тугу за чимось таким, заради чого ми прийшли на Землю. Р. Штайнер назвав таке поєднання “кармічним інстинктом”.

Четверте. Сума діючих в нас ідей, реальний зміст наших інтуїцій і є тим, що при сукупності всезагальних ідей, виступає як індивідуальний склад кожної людини. Оскільки цей інтуїтивний зміст поширюється на поведінку, він є моральним змістом індивіда. Опрацювання цього змісту є вищим моральним стимулом і одночасно вищим моральним мотивом для того, хто розуміє, що всі інші моральні принципи врешті решт поєднуються в означеному змісті. Цю точку зору Р. Штайнер назвав етичним індивідуалізмом.

П'яте. Антропософське пізнання дає можливість усвідомити, що метою земного життя людини є прояв імпульсу свободи. Вільною істотою людина може стати лише на Землі, і вона може принести в інші світи лише стільки свободи, скільки вона засвоїла на Землі. “Воістину людьми, однак, ми є лише тоді, коли ми вільні”.

І на закінчення – цитата Р. Штайнера: “Природа створює з людини лише природну істоту; суспільство – істоту, що діє відповідно до законів; лише людина сама може створити із себе вільне створіння. Природа звільняє людину від своїх кайданів на певній стадії її розвитку, суспільство доводить цей розвиток до наступного пункту; завершити себе людина може лише сама” [1, с. 149].

Саморозвиток – невичерпна і актуальна тема нашого часу, продовжить серію публікацій з антропософії та вальдорфської педагогіки.

Список використаних джерел

1. Штайнер Р. Філософія свободи. Основные черты одного современного мировоззрения. [Пер. с нем.]. – Ер., Ной, 1993. – 224 с. (Духовная наука).
2. Перейти Рубікон. Словник мови Стуса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovopedia.org.ua/27/53408/634.html>

References

1. Shtajner R. Filosofija svobody. Osnovnye cherty odnogo sovremennogo mirovozzrenija. [Per. s nem.]. – Er., Noj, 1993. – 224 s. (Duhovnaja nauka).
2. Perejty Rubikon. Slovyk movy Stusa [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://slovopedia.org.ua/27/53408/634.html>